

روش تفسیری قاضی بیضاوی و جایگاه تفسیر وی

دکتر عباس مصلائی پور یزدی*

تاریخ دریافت: ۸۷۰۴/۲۰

تاریخ پذیرش: ۸۷۰۶/۲۷

چکیده

تفسیر بیضاوی یا انوار التنزیل و اسرار التأویل، یکی از تفاسیر مختصر، مفید و بسیار مشهور قرن هشتم ق. است. این تفسیر که به اتفاق آرای اهل نظر، در میان تفاسیر کم حجم قرآن کریم از همه محققانه تر است، سال های سال به عنوان یکی از کتاب های درسی مجامع دینی مطرح بوده است. گزیده گویی، اجتناب از بحث های استطرادی، دقت فراوان در تبیین مباحث، از ویژگی های این تفسیر است. در طبقه بندی تفاسیر اهل سنت، تفسیر بیضاوی از جمله تفاسیر به رأی ممدوح به شمار می آید. این کتاب در حقیقت، در برابر کشف زمخشری نوشته شد و گرایش به فکر اشعری از نکات بارز این تفسیر است. مطالب تفسیر بیشتر از کشف زمخشری و تفسیر کبیر فخر رازی است. بررسی روش تفسیری قاضی بیضاوی و جایگاه تفسیر وی در میان تفاسیر قرآن کریم، از مهم ترین اهداف این مقاله است.

واژگان کلیدی

تفسیر بیضاوی، انوار التنزیل و اسرار التأویل، روش های تفسیری، تفسیر قرآن

طرح مسئله

قاضی ناصرالدین عبدالله بن عمر بیضاوی، از علما، متکلمان، مفسران و فقهای برجسته ایران در عصر مغول است. نام او به واقع، منسوب به ناحیه بیضای فارس است. چندی در شیراز و به قولی چندی در تبریز، منصب قضا داشت. شهرتش به سبب دانش گسترده او و آثار فراوانی است که در حوزه‌های تفسیر قرآن، فقه، اصول فقه، کلام و نحو نوشت. آثار او عمدتاً تصنیف نیست بلکه بر پایه آثار سایر علما شکل گرفت. همچنین، او در پرداختن به موضوعات مورد توجه خود به صورتی خلاصه و موجز، زیانزد است (سبکی، بی تا، ج ۸، ص ۱۵۸؛ Robson, 1986, v.1, p.1129).

مشهورترین اثر او، تفسیر بیضاوی یا انوار التنزیل و اسرار التأویل است که پس از تفسیر کشاف، به هیچ یک از تفاسیر مانند آن توجه نشده است. از دیگر آثار او می توان به این عنوان‌ها اشاره کرد: طوالمعانی، منهاج الوصول در علم اصول، الغایة القصوی در فقه، شرح المصابیح بغوی در حدیث، شرح کافیة ابن حاجب در نحو، و نظام التواریخ در تاریخ که به زبان فارسی تصنیف کرد که از آغاز جهان تا غلبه مغول است (سبکی، بی تا، ج ۸، ص ۱۵۸؛ داوودی، بی تا، ج ۱، صص ۲۴۸-۲۴۹؛ دهخدا، ۱۲۵۸-۱۳۳۴، ج ۳، ص ۴۵۴).

در تاریخ وفات او اختلاف عجیبی است. بعضی منابع، تاریخ وفات او را ۶۸۵ ق و بعضی ۶۹۱ ق یاد کرده‌اند (ابن عماد حنبلی، بی تا، ج ۵، ص ۳۹۳). سال‌های ۶۹۲، ۷۰۸ و ۷۱۶ ق. نیز در برخی منابع گزارش شده است. او در تبریز درگذشت و در قبرستان چرنداب مدفون است (دهخدا، ۱۲۵۸-۱۳۳۴، ج ۳، ص ۴۵۴). این نوشتار که با هدف معرفی شیوه تفسیری قاضی بیضاوی و جایگاه تفسیر وی در میان تفاسیر قرآن کریم فراهم آمده، در صدد پاسخ گویی به سؤالات ذیل است:

۱. انگیزه نوشتن بیضاوی از این تفسیر چه بود؟
۲. چپش مطالب در این تفسیر چگونه است؟
۳. طرح مباحث ادبی، فقهی، کلامی، حدیثی و... در این تفسیر چگونه است؟

اضافه، همان عبارات بیضاوی را در شرح کلمات و تفسیر آیه می آورد (معرفت، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۴۳۰؛ ایازی، ۱۳۷۸، ص ۲۰۲). نگاهی گذرا به مجلدات بحار الأنوار (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹، ص ۱۲۷؛ ج ۱۲، ص ۲۲ و ج ۵۶، صص ۲۴۶ و ۳۲۸)، بیانگر استفاده متعدد علامه مجلسی از تفسیر بیضاوی است. میرزا محمد مشهدی قمی (د. ۱۱۲۵ق)، از علمای امامی قرن ۱۲ق، بیشترین استفاده را در بحث‌های ادبی خود، از انوار التنزیل بیضاوی کرد (درگاهی، ۱۳۶۶، ج ۱، ص ۳۸).

در میان معاصران، پدیدآورندگان تفسیر نمونه، یکی از منابع مورد استفاده خود را تفسیر بیضاوی ذکر می‌کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۲۶). صاحبان تفاسیر المیزان (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۵، ص ۸۴ و ج ۹، ص ۱۲۶)، پرتوی از قرآن (طالقانی، ۱۳۶۲، ج ۱، صص ۴۸، ۱۲۶ و ۱۵۹) و أحسن الحدیث (قرشی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۲۱۲؛ ج ۲، ص ۳۹۱)، به نوعی متعرض اقوال تفسیری بیضاوی شدند.

از میان چاپ‌های قابل توجه این اثر، می‌توان به چاپ اچ. ا. فلاشر^۲ در دو جلد، از سوی انتشارات لایپزیک در سال‌های ۱۲۲۵ش / ۱۸۴۶م. تا ۱۲۲۷ش / ۱۸۴۸م، که ویناند فل آلمانی^۳ بعدها برای آن فهرست جامعی در نظر گرفت و نشر لایپزیک در ۱۲۵۷ش / ۱۸۷۸م منتشر کرد، اشاره نمود (سرکیس، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۶۱۷). چاپ‌های دیگر این اثر، توسط بروکلیمان^۴ و سارکیس^۵ تهیه شد (Robson, 1986, v.1, p.1129).

نتیجه‌گیری

۱. انوار التنزیل و أسرار التأویل یا تفسیر بیضاوی، درحقیقت تهذیب کشف زمخشری است.
۲. تفسیر بیضاوی به جهت گزیده‌گویی و جمع میان زیبایی تعبیر و قوت بیان، از زمان انتشار مورد توجه دانشمندان و حوزه‌های علوم اسلامی قرار گرفت.
۳. بیضاوی متعرض مسائل کلامی هم می‌شود. دیدگاه بیضاوی، اشعری اعتدالی است.
۴. با آنکه تفسیر بیضاوی نقلی یا روایی نیست، ولی روایات اسرائیلیات دارد.

یادداشت‌ها

۱. بیضاوی، یعقوب بصری را بر قرأء سبعة افزود (Robson, 1986, v.1, p.1129).

2. H.O. Fleischer
3. Winand Fell
4. Brockelmann
5. Sarkis

کتابنامه

قرآن مجید.

- آقابزرگ تهرانی، محمد محسن (۱۳۶۵)، *الذریعة الى تصانیف الشیعة*، تهران: بی‌نا.
- ابن عماد حنبلی، عبدالحی بن احمد (بی‌تا)، *شذرات الذهب فی أخبار من ذهب*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ایازی، سید محمد علی (۱۳۷۸)، *شناخت نامه تفاسیر*، رشت: کتاب مبین، چاپ اول.
- بیضاوی، عبدالله بن عمر (۱۹۹۰/۱۴۱۰)، *تفسیر البیضاوی*، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، چاپ اول.
- حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله (۱۴۰۲ق)، *کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون*، بیروت: دار الفکر.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۷۲)، *قرآن پژوهی (هفتاد بحث و تحقیق قرآنی)*، تهران: مرکز نشر فرهنگی مشرق، چاپ اول.
- داوودی، شمس‌الدین محمد بن علی (بی‌تا)، *طبقات المفسرین*، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- درگاهی، حسین (۱۳۶۶)، *کنز الدقائق و بحر الغرائب*، (مقدمه)، تهران: مؤسسه چاپ و نشر وزارت ارشاد اسلامی، چاپ اول.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۲۵۸-۱۳۳۴)، *لغت‌نامه*، تهران: مؤسسه لغت‌نامه دهخدا.
- ذهبی، محمد حسین (۱۳۹۶/۱۹۷۶)، *التفسیر و المفسرون*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۳۶۶/۱۹۴۷)، *الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل*، بیروت: دار الکتب العربی.
- سبکی، تاج‌الدین ابونصر عبدالوهاب بن علی (بی‌تا)، *طبقات الشافعیة الکبری*، به کوشش عبدالفتاح محمد الحلو و محمود محمد الطناحی، قاهره: دار احیاء الکتب العربیة.
- سریس، الیان (۱۴۱۰)، *معجم المطبوعات العربیة*، قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی.

روش تفسیری قاضی بیضاوی و جایگاه تفسیری وی ۷۳

شریف لاهیجی، بهاء‌الدین محمد (۱۳۷۳)، تفسیر شریف لاهیجی، تهران: دفتر نشر راد، چاپ اول.

طالقانی، سید محمود (۱۳۶۲)، پرتوی از قرآن، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ چهارم.
طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ پنجم.

فخررازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰)، التفسیر الکبیر (= مفاتیح الغیب)، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم.

فیض کاشانی، محمد بن مرتضی (۱۴۱۶)، الصافی، به کوشش سید محسن حسینی امینی، تهران: دار الکتب الاسلامیة، چاپ اول.

قرشی، سید علی اکبر (۱۳۷۷)، أحسن الحدیث، تهران: بنیاد بعثت.

کاشانی، ملا فتح‌الله (۱۴۲۳)، زیلة التفاسیر، قم: مؤسسه المعارف الاسلامیة، چاپ اول.

همو (۱۳۳۶)، منهج الصادقین فی الزام المخالفین، تهران: کتابفروشی محمدحسن علمی.

مجلسی، محمدباقر (۱۹۸۳/۱۴۰۳)، بحار الأنوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار، بیروت: مؤسسه الوفاء.

معرفت، محمدهادی (۱۳۷۷ / ۱۴۱۹)، التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشيب، مشهد: الجامعة الرضویة للعلوم الاسلامیة، چاپ اول.

مکارم شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیة.

Robson, James (1986), "Al-Baydawi" in *Encyclopedia of Islam*, Leiden: E.J. Brill, Second Edition.